

OLGA ZIROJEVIĆ (Beograd)

OKO NAZIVA FRENK I LATIN

Mada ponekad i dosta detaljna, obavještenja koja nam o ovim nazivima nude postojeći priručnici, ne mogu da nas zadovolje. Oni ne vode računa o hronološkom momentu — što je prilikom prevođenja istorijskog teksta od izuzetne važnosti — ne daju sva postojeća značenja oba termina, a ne pokušavaju ni da utvrde njihov međusobni odnos. Zbog toga bi svakako bilo potrebno pratiti upotrebu ovih naziva na čitavom islamskom kulturnom području, i to od njihovih prvih pomena pa do najnovijeg vremena. Ne mogući, iz niza razloga, da se prihvatimo ovako zamašnog posla, mi ćemo se ovde ograničiti samo na osmansko-tursko kulturno područje. Na osnovu istorijskih izvora prvog reda, to znači zvaničnih državnih dokumenata, ali i drugih savremenih izvora, pre svega narativnih, pokušaćemo da utvrdimo koja su sve značenja ovi nazivi imali, u jednom određenom vremenu, prvenstveno naziv FRENK (sa ostalim postojećim varijantama), koji je bio u daleko većoj upotrebi; kao i međusobni odnos ovih naziva.

Počnimo s objašnjenjima koja o nazivu FRENK nude rečnici osmanskog, arapskog i perzijskog jezika. Najpre, *Meninski*: *Frenk*, *Firenk* (pers.) — Francus, Italus, omnes europa populi, brevioribus untenrees, vestibus, galeria, Franco; *frenkče* — more vel idiomate francoeum, all' italiana; *Frengistan* — Regio Francorum, i. e. Europa, principibus christianis subdita; *frenqi* — Francicus, Franco; *Efrenc* (a.) (— *frenk*) — Francus, Italus, Gallus et omnes europa populi qui bellum sacrum in Palestina gesserunt, Italiano, Franco; *efrenqi* (pl. *efrengiyun*) — Franci...

Kod *Zenkera* čitamo sledeće objašnjenje: *frenk*, *fireng*, *firenc*, *efrenc* označava Franka, Francuza, stanovnika Evrope, Evropejca; otuda pridev *frenqi* — evropski; *frenkče* — na evropski, franački način i *Frengistan* — zemlja Franaka, Evropa (osim Grčke i Turske). Dodaje još arapski oblik *efrenc*, *efrenci* (pl. *efrengiyun*) — Evropejac.

Pakalin tvrdi da je *frenk* termin koji se na istoku koristi ume-
sto — Evropejac (iskrivljeni oblik od franc. Franc), a *frenk altun*
označava zlatnike evropskih država; *Frengistan* — franački narodi,
termin koji se koristi za Evropu, označava mesto gde stanuju Ev-
ropljani. *Pakalin* preuzima i objašnjenje koje donosi *Lehče-i osmani*:
efrenc — zap. Evropljanin; *memalik-i efrenciye* — većina evropskih
naroda (Španija, Švedska, Švajcarska, Nemačka, Engleska, Italija,
Austrija, Belgija, Danska, Francuska, Holandija).

Poznati rečnik *Š. Samija* zadržava se samo na nazivima *frenk*
— Evropejac, *Frengistan* — zemlja Franaka, Evropa i *frenkče* —
na način, običaj i jezik Franaka.

Redhauzov (Redhouse) rečnik navodi nazive: *efrenc* — Fra-
nak, Evropejac; *efrenci*, *efrenciye*, *efrenciyun* — Evropejac (neod-
ređeno); *efreng* — Evropejac; *frenge* — Evropejac, evropski (arh.);
Frengistan — zemlja Franaka, Evropa (arh.); *frenk* — Evropejac
i *frenkče* — evropski jezik, francuski jezik.

Kod *Kelekiana* čitamo: *efrenc* — Evropejac, Evropejci (kolek-
tivno ime); *taife-i efrenc* — evropske nacije; *frenge* — sifilis; *efrenci*
— evropski, Evropejac; *tarih-i efrenci* — datum à la franca, po gre-
gorijanskom kalendaru; *frenk* — Franak (Evropejac), evropski;
frenkče — evropski, na način Evropljana, francuski; *Frengistan* —
zemlja Evropljana, Evropa, ponekad Francuska; *frenge* — Evrope-
jac, sifilis.

Perzijsko-ruski rečnik *Milera* navodi samo dva oblika: *frenk*
— Evropejac, Evropa i *frenge* — Evropejac, evropski.

Ostali rečnici označavaju, uglavnom, ovim nazivom Evropejce,
odnosno Evropu i Francuze; izdvaja se, donekle, *Türkkçe Sözlük* koji
naziv *frenk* (*gi*) vezuje za Anglosakse i pripadnike germanske ili
latinske rase, dok naziv *frenkče* tu označava samo jezik Franaka
i naročito Francuza.

U *Ilustrovanoj enciklopediji* osmanske istorije (*Sertoğlu*) čitamo
da je naziv *frenk* ime koje se najpre dalo Francuzima, kasnije svim
Evropejcima, dok je *Frengistan* ime koje su Osmanlije dale Evropi.

Ukoliko se javi u složenicama, tu pridev *frenk*, odnosno *efrenci*,
označava sve što je došlo sa zapada, iz Evrope (voće, povrće, stvar,
predmet itd.): *frenk üzümü*, *frenk patlicani*, *frenk turpu*, *frenk*
kumaşı. Složenica *frenkhane* (u narodnom jeziku — *ferhane*) ozna-
čava velike konače i hanove u kojima stanuju evropski stanari, dok
je *frenk zenci*, navedimo i taj primer, naziv za Ciganina.

Za naziv LATIN *Meninski* daje sledeće objašnjenje: Latinus;
ad differentiam graecorum catholicus, in his confinis Raguseus,
Latino catholico, Raguseo; Latin dilince; Latin.

Kod *Zenkera* čitamo: *Latin* — katolik, rimokatolički, a *latin*
rayasi — Grci i Jermeni u turskom carstvu, rimski unijati.

U rečniku Š. Samija *Latin* označava, najpre, stare Rimljane, pa sve pripadnike romanske grupe naroda, a to je i ime koje se daje katolicima koji se nalaze na Istoku i, najzad, ovim imenom nazivaju se i skadarski Albanci — katolici.

Po *Redhauzu: Latin* — zapadni hrišćanin.

Türkçe Sözlük daje sledeće objašnjenje: Francuzi, Španci, Italijani, (latinski narodi), a *Büyük Türk Sözlüğü* u izdanju *Hayat-a* navodi samo da je to ime koje se daje katolicima na Istoku.

Ilustrovana enciklopedija osmanske istorije, pak, obaveštava, da je to opšte ime koje su Osmanlije dale jugozapadnim evropskim katolicima.

Na osnovu svega izloženog može se zaključiti da je tu reč o hrišćanima (katolicima) i Evropljanima. Pod nazivom *Frenk* (i drugi oblici) češće se podrazumevaju Francuzi i ostali romanski narodi, ali se ne isključuju ni germanski, dok naziv *Latin* označava romanske narode, katolike, ali i Dubrovčane — Slovene, pa čak i Grke i Jermene.

Pokušaćemo, sada, da pratimo upotrebu oba naziva u nama dostupnim izvorima, počevši od vremena uspona osmanske države.

Uruc Bey u svojoj Istoriji izrazom *Frenk* obično naziva Venecijance i Đenovljane. Tako su se, 1443—44. godine, »prokleti Franci« udružili i zaposeli Galipoljski tesnac.¹ Kada je osvojio Istanbul, Mehmed II je sakupio one koji znaju istoriju Grka, Franaka i kaluđere koji znaju istoriju,² a prilikom osvajanja Eubeje (Agriboz) pomoć je došla iz Frengistana³ — ovde znači Venecija budući da se Moreja nalazila u venecijanskim rukama. Iz sledećeg primera, međutim, vidi se jasno da se ovim nazivom označavala i Evropa uopšte: »Sultan Cem sonunda dayanamayup bozğuna uğradi. Kaçıp denize girdi. Frengistana vardi. Nerde olduğu bilinmedi.«⁴

I *Ibn Kemal* imenom *Frenk* naziva najčešće Venecijance, mada koristi takođe i naziv *Venedik*.⁵ Sredozemno more je za njega,⁶ kao i za *Idrisa Bitlisija* — *derya-i freng*.⁷ Međutim, kada su Turci napali na Istanbul, došli su mu u pomoć brodovi — *Frengistandan*.⁸ Kad govori o Francuskoj, *Ibn Kemal* koristi naziv *Frenče*.⁹

Naziv *Frenk*, odnosno *Frengistan*, *Mehmed Neşri* upotrebljava da označi Venecijance, ali i stanovnike drugih italijanskih gradova-državica. Prevodilac Neşrijevog dela *Cihan-nümâ*, Gliša Elezović, tvrdi da su imenom *frenk* obuhvaćeni zapadni nepotharaćeni hri-

¹ *Uruč Beğ Tarihi*, hzrl. Atsız, 93.

² *Ibid.*, 110.

³ *Ibid.*, 122.

⁴ *Ibid.*, 130.

⁵ *Ibn Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, Defter, Ankara 1957, 33, 250.

⁶ *Ibn Kemal*, 524—26.

⁷ S. Trako, *Bitlisijev opis Balkanskog poluostrva*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XII—XIII, Sarajevo 1965, 216.

⁸ *Ibn Kemal*, 56.

⁹ *Ibid.*, 473.

ščani, počev od Mletaka pa sve do Atlanskog okeana. »Dubrovčani nisu bili *Frenk*. Papa u Rimu i vera kojoj je pripadao, bili su *frenk*.«¹⁰

Dursun Bey piše da je kula Galata u Istanbulu bila u posedu *Frengistana*.¹¹ Ovde je, znači, reč samo o Đenovljanima. A kada je hiljadu vojnika došlo u pomoć ostrvu Mitileni (Lezbos), takođe iz *Frengistana*, ovog puta u pitanju je bila Venecija.¹² I kada govori o događajima u Moreji (Peloponez), *Dursun Bey* Venecijance redovno naziva *Frenk*.¹³ Povodom stupanja na presto sultana Bajazita II došli su poslanici »*Arabdan, Acemden, Frenk ve Engürüs'den*.¹⁴ Ovde je, očigledno, reč o više evropskih, odnosno italijanskih država.

Međutim, naziv *frenki filori* ili *firengi filori*, kao i *sikke-i hasene-i efrenciyye* su u to vreme, a i kasnije, nazivi za venecijanski zlatni novac (dukat).¹⁵

U zakonskim propisima iz vremena Fatihove vladavine nije sasvim jasno ko se sve pod ovim nazivom podrazumeva. Na jednom mestu on se odnosi na nepotharačene Venecijance i Đenovljane.¹⁶ Pominju se zatim brodovi koji stižu »*Firenk'den ve Ceneviz'den*«¹⁷ i dalje, takođe, brodovi »*Firenk'den ve Venedik'den ve Cineviz'den ve gayrindan*...«.¹⁸ A evropska tkanina *firengi kumaš* mogla je stići u Istanbul morem i kopnom.¹⁹ Iz *Frengistana* — izostalo je bliže objašnjenje — stizao je, u to vreme, sapun.²⁰

Turski zvanični popisi Istanbula, odnosno Galate toga vremena nazivaju njene stanovnike *Frenkler* i *Efrenciyan*.²¹ U pitanju su, znamo, Đenovljani.

Bosanski sandžak-beg Mahmud-paša krenuo je — po svedočanstvu anonimnog turskog hroničara iz vremena vladavine sultana Bajazita II — iz Novog Pazara na *Frengistan*, odnosno protiv Venecije, kako dalje kazuje.²² I sa Galipolja krenuo je Bajazit protiv

¹⁰ G. Elezović, *Ogledalo sveta ili Istorija Mehmeda Nešrije*, SAN, Beograd 1957, 6, 10.

¹¹ Tursun Bey, *Fatih'in Tarihi* (Tarih-i Ebul Feth), hzrl. A. Tezbašar, 43.

¹² *Ibid.*, 95.

¹³ G. Elezović, *Turski izvori za istoriju Jugoslovena*, Bratstvo XXVI, Beograd 1932, 110, 118.

¹⁴ Tursun Bey, 168.

¹⁵ G. Elezović, *Turski spomenici*, 1, 1, 1348—1520, SAN, Beograd 1940, 25, 364; R. Anhegger, H. Inalcik, *Kânünnâme-i sultânî ber müceb-i örf-i osmânî*, TTK, Ankara 1956, 3.

¹⁶ *Ibid.*, 47.

¹⁷ *Ibid.*, 49.

¹⁸ *Ibid.*, 74.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Ibid.*, 69.

²¹ Ö. L. Barkan, E. H. Ayverdi, *Istanbul Vakıfleri Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihi*, Istanbul 1970, XV; Ö. L. Barkan, *Şehirlerin teşekkül ve inkişafı tarihi bakımından, Osmanlı İmparatorluğunda İmaret sitelerinin kuruluş ve işleyiş tarzına ait araştırmalar*, İktisat Fakültesi Mecmuası, XXIII, 1—2, Istanbul 1963, 308.

²² H. J. Kissling, *Eine anonyme altosmanische Chronik über Sultan Bayezid II. Der Orient in der Forschung*, Festschrift für Otto Spies zum 5. April 1966, Wiesbaden 1967, 430.

vilajeta *Frenk*.²³ Isti autor kazuje da je sultan Džem morao da pobjeći u *Frengistan*. U *Frengistanu* je i umro.²⁴ Išao je, znamo, najprije na ostrvo Rodos, pa u Nicu i, najzad, u Rim. Umro je, otrovan, u Napulju.

U osmanskim zakonskim spomenicima XVI veka i kasnije naziv *Frenk*, odnosno *Frengistan* znači uvek evropski i Evropu. U stvari, tu je bitno da se utvrdi da li je u pitanju evropski brod (odnosno roba) ili islamski. Ne retko, međutim, navodi se i poimenično koje se sve zemlje pod ovim nazivom podrazumevaju. Tako u *kanun-nami* za pristanište (i skele) Tripoli, iz 1571. godine, čitamo: »*Venedik canibinden ve France vilayetinden ve Sakizdan (ve Kibristan) vel-hâsil küllüyyen diyar-i Efrencden gelen tüccardan...*»²⁵ Roba iz Vlačke i Dubrovnika se uvek posebno izdvajala, mada se na jednom mestu Dubrovnik naziva i »*Frenk*«.²⁶

Jedno do sada nepoznato geografsko delo — pisao ga je *Tunizanin Hadži Ahmed* — iz vremena vladavine sultana Sulejmana Zakonodavca naziva Evropu *Frengistan*.²⁷

Savremenik ovog dela, naš sunarodnik *Bartolomej Georgijević* će, međutim, zabeležiti: »... jer oni kad spomenu Italiju, Francusku ili Španiju, Kraljevine, tad kažu *Frankistan*, što znači: italijansko, francusko i špansko kraljevstvo. *Frank* znači čovek iz ovih oblasti, kao *Frank gyaur*, tj. italijanski, francuski ili španski hrišćanin«.²⁸

U turskim dokumentima iz serije *Mühimme Defteri* naziv *Frenk*, odnosno *Frengistan* koristi se uglavnom u značenju evropski, Evropa. Iz teksta se najčešće ne vidi o kojoj je evropskoj zemlji reč. Izdavač ovih dokumenata (odnose se na Palestinu) U. Heyd objašnjava da je *Frenk* turski termin za Evropejce, katolike i protestante, izvan Osmanskog Carstva.²⁹

U jednom katastarskom popisu Smederevskog sandžaka, iz 1516. godine, upisan je i »*Cemaat-i Frengiyan an Dubrovnik*«.³⁰ U ovim popisima češće se, međutim, koristi naziv Dubrovnik.

²³ Ibid., 429.

²⁴ Ibid., 414, 424.

²⁵ Ö L. Barkan, *XV ve XVI inci Asirlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin ve Mali Esasları*, I, Kanunlar, Istanbul, 1943, LVIII, 2, 211.

²⁶ Ibid., CVI, 22, 394.

²⁷ B. Şehsuvaroğlu, *Kanuni Devrinde yazılmış ve şimdiye kadar bilinmeyen bir Coğrafya Kitabı*, Kanuni Armaganı 1970 den ayriba-

sim, TTK, Ankara, 1970, 210. Vid. takođe: A. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Istanbul, 1970, 80—81

²⁸ B. Georgijević, *Moje robovanje i običaji Turaka*, Skoplje, 1926, 56.

²⁹ U. Heyd, *Ottoman documents on Palestine, A Study of the Firman according to the Mühimme Defteri* by Uriel Heyd, Oxford 1960, 129.

³⁰ Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Tapu defteri No 1007, 31.

Naziv *Frenk* često se stavlja pored imena novih muslimana: *Frenk Mehmed*, *Hasan Frenk*. Njihovo poreklo najčešće ne može da se utvrdi. Zanimljivo je da se poznati veliki vezir Sulejmana II, Ibrahim-paša, poreklom Grk, naziva nekad i *Frenk Ibrahim-paša*.

»*Frenk ustadan*« pominju se u srpskom rudniku Novo Brdo oko 1530. godine.³¹ Reč je, očigledno, o nekadašnjim germanskim rudarima — Sasima (Saksi).

U *telhisu* velikog vezira Jemišči Hasan-paše *frenk askeri* je francuska vojska, mada kasnije koristi i naziv *franče taifesi*.³² U drugom jednom *telhisu* isti vezir saopštava vesti koje su stigle iz *Frengistana*, odnosno iz Nizozemske, Francuske, Nemačke, Ženeve, od savojskog duke i bečkog kralja.³³

Istoričar *Nâimâ* upotrebljava izraz *frenk* u značenju evropski. Duvan se tako pojavio u *Frengistanu* i odatle prešao u islamske zemlje.³⁴

Nešto ranije, francuski putnik *Žak Esprenšer* konstatuje da Turci imenom *Frenk* ili Francuz zovu sve Italijane.³⁵

Opisujući Split Evlija Čelebija će zapisati: »Sve Evropejce nazivaju 'Franci'. Neki su rimokatolici i 'papisti', neki 'luteranci', a svi su hrišćanske vere. Mnogi od njih služe se jezikom koji se zove italijanski. Najpravilnije ovim jezikom govore Mlečani.«³⁶

Uprkos tome Evlija je ponekad i Dubrovčane nazivao — *Frenk*. U njegovom putopisu, na primer, nailazimo u Novom Pazaru, na *Frenk han*, dok u Beogradu nema *franačke mahale*.³⁷

Slično kazuje i *Dimitrije Kantemir*: »Običaj je kod Turaka da nazivaju gotovo sve hrišćanske narode (Poljake, Mađare i druge, izuzevši one koji nose dugačku odeću), a pogotovu Italijane imenom *Ifrenj*, vulgarno *Fireng*. Ali i svakoj naciji posebno dodaju odgovarajuće ime.« Tako je Nemač — Nemče, *Frenk* — *Firansiz*, Španac — Ispaniol, Poljak — Leh, Rus — Moskov, Ugar — Mađar i slično.³⁸

Što se tiče naziva LATIN, on se vremenom sve manje koristio. Na osnovu sačuvanih svedočanstava može se zaključiti da je bio u znatnoj upotrebi u periodu uspostavljanja osmanske vlasti u Ru-

³¹ Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Tapu defteri No 167, 319.

³² C. Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Aid Belgeler Telhisler (1597—1607)*, Istanbul 1970, 51—2.

³³ Ibid., 85—6.

³⁴ Mustafa Nâimâ, *Târih-i Nâimâ*, 1, Istanbul 1967, 460.

³⁵ R. Samardžić, *Beograd i Srbija u spisima francuskih savremenika XVI—XVII veka*, Beograd 1961, 145.

³⁶ Evlija Čelebi, *Putopis*, odlomci o jugoslovenskim zemljama, (prevod i komentar) H. Šabanović, Sarajevo 1967, 202.

³⁷ Ibid., 184, 264.

³⁸ Dimitrie Cantemir, *Historian of south east european and oriental civilizations*, Extracts from »The History of the Ottoman Empire«, Edited by A. Dutu and P. Cernovodeanu, Bucharest 1973, 61.

meliji i tada se odnosio na pripadnike romanske grupe naroda, u prvom redu italijanske državnice. Tada su nazivi *frenk* i *latin* bili i sinonimi. Stiče se utisak da počev od XVI veka ovo ime, bar na balkanskim prostorima, počinje sve više da se koristi za Dubrovčane. »*Latino in Turchia propriamente e detto il Raguseo*« — za beležiće tridesetih godina XVII veka papski vizitator na Balkanu Petar Masareki.³⁹ I turski zvanični dokumenti vode računa o verskoj, odnosno etničkoj pripadnosti trgovaca, pa za Dubrovčane koriste naziv *Latin*. Tako iz budimskih finansijskih knjiga, iz druge polovine XVI veka, saznajemo da je *Kalmar* naziv za mađarskog trgovca, *Renber* za muslimanskog i *Latin* za dubrovačkog. I Evlija Čelebija zove Dubrovčane i *Latinima*, a na jednom mestu i *Venedikli*, dok za sam grad upotrebljava naziv *Dobra Venedik*, koji je bio dosta korišćen u turskim dokumentima toga doba.⁴⁰

Na osnovu svega izloženog mogli bismo zaključiti sledeće:

Oba naziva korišćena su u vreme Osmanlija veoma široko, posebno naziv *Frenk* (sa svim varijantama). Po potrebi *Frenk* su mogli da budu ne samo katolici i Romani, već i protestanti, pa čak i Germani, Sloveni (Dubrovčani), Grci i Jermeni. Naziv *Latin* korišćen je u periodu uspona osmanske države znatno više nego u kasnijem vremenu i označavao je podanike italijanskih država, u prvom redu Venecijance i Đenovljane, a mogao je da bude i sinonim za *Frenk*. U kasnijem vremenu, pak, čini se da se pretežno odnosio na Dubrovčane (mada nisu isključeni ni Italijani).

Uspostavljanjem kontakata i sa drugim evropskim narodima naziv *Frenk*, odnosno *Frengistan* pomeraće se sve dalje prema severu i pisci istorijskih dela, pa ponekad čak i pisari zvaničnih dokumenata rado će se služiti ovim nazivom. Posebno će rado posezati za njim, taj nam se utisak bar nameće, kada nisu bili u mogućnosti da tačno utvrde o kojoj je stvarno evropskoj zemlji reč ili, takođe, i kada je bilo u pitanje više evropskih zemalja. Najzad, izgleda da ponekad nije postojala ni potreba da se tačno utvrdi koja je evropska zemlja stvarno u pitanju, jer se insistiralo samo na verskoj pripadnosti i svetu islama suprotstavljao se svet neverničkih *Frenka* — *Frengistan*.

Objašnjenje ove pojave svakako treba tražiti u činjenici da je osmansko društvo, baštineći geografska znanja iz prethodnih islamskih civilizacija, u prvom redu arapske, relativno malo pažnje posvećivalo ovoj naučnoj disciplini.⁴¹ Ono je ostalo uglavnom zatvoreno prema hrišćanskoj Evropi. Kontakti, a oni su se uglavnom svodili na rat i trgovinu, održavani su najpre s pomorskim italijanskim državama, a kasnije i s onima na Balkanskom poluostrvu i u jugoistočnoj Evropi. Zapadna, katolička Evropa ostaće, ako se izuzme

³⁹ J. Radonić, *Rimska kurija i jugoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*, Beograd 1950, 85.

⁴⁰ Evlija Čelebi, *Putopis*, 285, 425.

⁴¹ Osnovna obaveštenja: Adivar, nav. delo, na više mesta.

Francuska, za Osmansku Imperiju daleko i uglavnom izvan njene sfere interesovanja, pa će čitav taj prostor moći bez teškoća da se prekrije nazivom *Frengistan*. S druge strane, to su narodi — susedi s kojima su Osmanlije bili životno vezani, bilo ratujući protiv njih, bilo trgujući s njima. Otuda i pouzdana identifikacija svakog pojedinog naroda sa ovih prostora, pa jedan Mađar, Nemač, Poljak, da pomenemo samo katolike, nikada nije bio *Frenk* (retki izuzeci svakako ne mogu da ospore ovaj zaključak). I narodi pravoslavne vere, pokoreni i oni nepokoreni izvan granica osmanske države pominjani su, obično, pod svojim pravim imenom: Grci, Srbi, Bugari, Moskovi, a redovno su se izdvajali, iz fiskalnih razloga, još Jevreji i Cigani.

OKO NAZIVA *FRENK* I *LATIN*

Re z i m e

Iako ponekad sasvim odgovarajuća, objašnjenja koja nam o ovim izrazima daju postojeći priručnici ne mogu nas zadovoljiti. Oni ne uzimaju u obzir, i to je razumljivo, hronološki momenat — što je kod prevoda istorijskog teksta od izvanrednog značaja — ne daju sva postojeća značenja oba ova termina i ne pokušavaju da utvrde odnos jednog prema drugom. Zbog toga bi svakako bilo potrebno istražiti primenu ovih izraza na celom području islamske kulture, i to od prve njihove pojave do najnovijeg vremena. Pošto je nama, iz celog niza razloga, nemoguće obuhvatiti ovu ogromnu materiju, mi ćemo se ovde ograničiti samo na islamsko-tursko kulturno područje. Na osnovu istorijskih izvora prvog ranga, što znači zvaničnih državnih dokumenata, ali takođe i drugih savremenih izvora, pre svega nekih narativnog karaktera, pokušaćemo utvrditi koja su značenja imali ovi izrazi u jednom određenom vremenskom periodu, pre svega izraz *Frenk* (sa ostalim postojećim varijantama), koji se više upotrebljavao, kao i odnos ova dva izraza jednog prema drugom.

Na osnovu svih ispitanih izvora, mogli smo izvući sledeći zaključak: Oba izraza bila su u osmansko vreme jako mnogo upotrebljavana, posebno naziv *Frenk* (sa svim svojim varijantama). Nisu samo katolici i Romani mogli biti *Frenk*, nego, prema potrebi, takođe i protestanti, Germani, Sloveni (Dubrovčani), Grci i Jermeni. Izraz *Latin* koristio se u periodu uspona osmanske države i označavao je pripadnike italijanskih država, na prvom mestu Venecijance i Đenovljane, i mogao je da važi kao sinonim za *Frenk*. U kasnijem vremenu upotrebljava se pretežno za Dubrovčane (iako nisu bili isključeni ni Talijani i drugi Evropljani i Albanci).

Uspostavljanjem kontakta sa drugim evropskim narodima, pomeraće se izraz *Frenk* (*Frengistan*) sve više na sever i pisci istorijskih djela i ponekad i sastavljači zvaničnih dokumenata vrlo će

često koristiti ovu oznaku. Posebno rado će oni za njom posegnuti — nameće nam se taj utisak — kad nisu u stanju da tačno utvrde o kojoj se evropskoj zemlji radi ili kad više evropskih zemalja dolazi u obzir. Konačno, čini se, nekad uopšte nije bilo potrebno da se strogo utvrdi određena zemlja, jer se radilo o religioznoj pripadnosti i svet islama stajao je nasuprot svetu nevernika — *Fren-gistanu*.

Razjašnjenje ove pojave treba svakako tražiti i u činjenici da je osmansko društvo, koje je preuzelo geografska saznanja kao nasledstvo od prethodnih islamskih civilizacija, na prvom mestu arapske, poklanjalo ovoj naučnoj grani malo pažnje. Ono je ostalo potpuno zatvoreno prema kršćanskoj Evropi. Kontakti, a bili su uglavnom ograničeni na rat i trgovinu, najpre su uspostavljeni sa italijanskim pomorskim državama i kasnije sa nekima na Balkanskom poluostrvu i jugoistočnoj Evropi. Zapadna katolička Evropa, sa izuzetkom Francuske, ostala je daleka za Osmansko Carstvo i potpuno izvan njegovih interesnih sfera, te je celi ovaj prostor bez teškoća mogao da bude pokriven oznakom *Frengistan*. Na drugoj strani dati su susedni narodi, sa kojima su Osmani bili usko povezani, bilo preko ratova koje su vodili jedni protiv drugih, bilo preko trgovine koju su međusobno održavali. Odatle tačnija identifikacija svakog od naroda sa ovog prostora, i jedan Mađar, Nemač, Poljak, da navedemo samo katolike, nikad nije označen kao *Frenk* (retki izuzeci ne mogu pobiti ovaj zaključak). Ortodoksni narodi, od kojih su neki bili pod turskom vlašću, a neki se nalazili van granica osmanske države, nazivani su obično svojim tačnim imenom: Grci, Srbi, Bugari, Rusi, a iz fiskalnih razloga posebno su još navodeni Jevreji i Cigani.

ÜBER DIE AUSDRÜCKE *FRENK* UND *LATIN*

Z u s a m m e n f a s s u n g

Obwohl bisweilen auch recht ausführlich, können aus die Erläuterungen, welche uns die vorhandenen Handbücher über diese Ausdrücke bieten, nicht genügen. Die berücksichtigen, und das ist auch verständlich, den chronologischen Moment nicht — was beim Übersetzen historischer Texte von ausserordentlicher Bedeutung ist — sie geben nicht alle vorhandenen Bedeutungen dieser beiden Termine und versuchen auch nicht ihr Verhältnis zueinander festzustellen. Deswegen wäre es allerdings sehr erforderlich die Anwendung dieser Ausdrücke auf dem gesamten Gebiet der islamischen Kultur zu verfolgen, und zwar von ihren ersten Erwähnungen bis zur neuesten Zeit. Da es uns, aus einer Reihe von Gründen, unmöglich ist, diese umfangreiche Arbeit zu ergreifen, werden wir uns hier nur auf das islamisch-türkische Kulturgebiet beschränken.

Auf Grund geschichtlicher Quellen ersten Ranges, das heisst amtlicher Staatsdokumente, aber auch anderer zeitgemässer Quellen, vor allem jener narativen Charakters, werden wir versuchen festzustellen, welche Bedeutungen diese Ausdrücke in einem bestimmten Zeitabschnitt hatten, vor allem der Ausdruck *Frenk* (mit übrigen bestehenden Varianten) welcher auch weit gebräuchlicher war, sowie den Verhältnis dieser Ausdrücke miteinander.

Auf Grund aller geprüften Quellen könnten wir folgenden Schluss ziehen:

Beide Ausdrücke wurde zur Zeit der Osmanen sehr weitgehend gebraucht, namentlich die Benennung *Frenk* (mit all ihren Varianten). Nach Bedarf konnten *Frenk* nicht nur Katholiken und Romanen sein, sondern auch die Protestanten, sogar die Germanen, Slawen (Ragusaner), Griechen und Armenier. Der Ausdruck *Latin* wurde in der Periode des Aufstiegs des osmanischen Staates benutzt und bezeichnete die Untertanen italienischer Staaten, an erster Stelle Venezianer und Genueser, und konnte auch als Synonym für *Frenk* gelten. In späteren Zeiten aber scheint es sich vorwiegend auf die Ragusaner bezogen zu haben (obwohl auch die Italiener und andere Europäer und Albaner nicht ausgeschlossen waren).

Durch die Herstellung von Kontakten auch mit den übrigen europäischen Völkern wird sich der Ausdruck *Frenk* bzw. *Frengistan* immer mehr nach Norden schieben, und die Verfasser historischer Werke und manchmal auch die Schreiber von offiziellen Dokumenten werden mit Vorliebe diese Bezeichnung benutzen. Besonders gern werden sie nach ihr greifen, wenigstens drängt sich dieser Eindruck uns auf, wenn sie nicht in der Lage waren genau festzustellen um welches europäisches Land es sich eigentlich handelte oder, ebenfalls, wenn mehrere europäische Länder in Frage kamen. Endlich, scheint es, manchmal war es überhaupt nicht notwendig, das in Frage stehende Land genau zu bestimmen, denn man bestand auf der religiösen Zugehörigkeit, und die Welt des Islams wurde der Welt ungläubiger *Frenken* — *Frengistan* — gegenübergestellt.

Die Erklärung dieser Erscheinung soll jedenfalls in der Tatsache gesucht werden, dass die osmanische Gesellschaft, welche die geographischen Kenntnisse über die vorangegangenen islamischen Zivilisationen und an erster Stelle der arabischen als Erbschaft übernommen hatte, nur wenig Aufmerksamkeit dieser wissenschaftlichen Disziplin schenkte. Sie blieb im grossen und ganzen gegenüber den christlichen Europa geschlossen. Die Kontakte, und sie waren hauptsächlich auf den Krieg und den Handel beschränkt, wurden zuerst mit den italienischen Seestaaten gepflogen und später auch mit jenen auf der Balkanhalbinsel und im Südosteuropa. Das abendländische katholische Europa, mit Ausnahme von Frankreich, wird für das Osmanische Reich weit entfernt und im grossen und ganzen ausserhalb seiner Interessensphäre bleiben, und dieser ganze

Raum wird ohne Schwierigkeiten mit der Bezeichnung *Frengistan* gedeckt werden können. Auf der anderen Seite gab es Nachbarvölker, mit denen die Osmanen schicksals verbunden waren, entweder durch die Kriege, die sie gegeneinander führten, oder durch die Handelsbeziehungen, die sie miteinander unterhielten. Daher auch eine sichere Identifizierung eines jeden Völker aus diesem Raum, und ein Ungar, ein Deutscher, ein Pole, um nur katholische Völker zu nennen, war nie ein *Frenk* (selten vorkommende Ausnahmen können allerdings diesen Schluss nicht in Abrede stellen). Die orthodoxen Völker, sowohl jene die von den Türken unterjocht wurden, als auch jene anderen ausserhalb der Grenzen des osmanischen Staates lebende, wurden gewöhnlich bei ihren richtigen Namen: Griechen, Serben, Bulgaren, Russen genannt, und aus fiskalischen Gründen wurden noch die Juden und Zigeuner regelmässig gesondert behandelt.